

НЕИЗБЕЖНАТА ОТБРАНА КАТО СУБЕКТИВНО ГРАЖДАНСКО ПРАВО

Владислав Дацов¹

Резюме: Настоящата статия се фокусира върху въпроса за гражданскоправната характеристика на неизбежната отбрана, която е главно обект на изследване в наказателното право. От нормативната ѝ уредба, съдържаща се в чл. 12 от Наказателния кодекс, се извеждат основните ѝ признаци и се обсъждат от гледна точка на гражданското право, за да се провери дали неизбежната отбрана представлява

гражданско субективно право. След това се използват утвърдените класификации на видовете граждански права, за да се постигне пълната правна определеност на неизбежната отбрана за нуждите на гражданското право.

Ключови думи: неизбежна отбрана, гражданско субективно право, видови особености

I. Въведение

Подробната уредба на неизбежната отбрана се съдържа в чл. 12 от Наказателния кодекс². Нейното приложно поле обаче не се изчерпва с наказателното право. Разпоредбата на чл. 46, ал. 1 от Закона за задълженията и договорите³ прикрепва гражданскоправни последици към неизбежната отбрана, изключвайки гражданската отговорност за причинените на нападателя вреди. Настоящото изследване се концентрира върху въпроса за гражданскоправната същност на неизбежната отбрана и по-специално дали представлява субективно гражданско право и какви са видовете му особености, ако е такова. Статията не претендира за безспорност на изводите, до които се достига в нея, а се стреми да провокира критичното юридическо мислене на своите читатели.

¹ Ас. д-р, катедра „Частноправни науки“, Юридически факултет на Университета за национално и световно стопанство, ел. поща: vladislav.datsov@unwe.bg.

² По-нататък НК, обн. ДВ, бр. 26 от 2.04.1968 г., в сила от 1.05.1968 г., последно изменение ДВ, бр. 42 от 14.05.2024 г.

³ По-нататък ЗЗД, обн. ДВ, бр. 275 от 22.11.1950 г., в сила от 1.01.1951 г., последно допълнение ДВ, бр. 102 от 1.12.2020 г., в сила от 3.06.2021 г.

II. Неизбежната отбрана като субективно право⁴

Правна възможност

В разпоредбата на чл. 12, ал. 1 НК се съдържа овластяваща правна норма⁵, която създава възможност за едно физическо лице да причини вреди на нападателя в рамките на необходимите предели, за да защити от нападението на последния държавни или обществени интереси, личността или правата на отбраняващия се или на другото. Това е именно възможност, тъй като отбранителят не е длъжен да предприеме каквито и да било действия, за да преустанови нападението. Той може да стори това, ако прецени, че желае да го направи, вземайки предвид обстоятелства като: способностите си да противодейства на нападение; обекта на посегателството; степента, в която този обект е или може да бъде засегнат; вероятността от негативното засягане на обекта в резултат на нападението; опасността, която противодействието на нападението би могла да създаде за самия него и др. Може да се възрази, че в някои случаи лицето, което е възприело извършването на престъплението, е и длъжно да му противодейства, тъй като бездействието му би представлявало престъпление. Така, съгласно чл. 322 НК: „Който не попречи на извършването на очевидно тежко престъпление, ако е могъл да стори това без значително затруднение и без опасност за себе си или за другото, се наказва с лишаване от свобода до една година или с пробация“. Тази разпоредба едва ли е най-подходящият начин да се насърчат физическите лица да противодействат на престъпността. От една страна, нормените адресати трябва да знаят кое престъпление е „тежко“ по смисъла на НК. Съгласно чл. 93, т. 7 НК: „Тежко престъпление“ е това, за което по закона е предвидено наказание лишаване от свобода повече от пет години, доживотен затвор или доживотен затвор без замяна“. Дълбоко съмнително е дали всяко физическо лице носи неизменно със себе си Наказателния кодекс, за да може да провери дали някое обществено неприемливо деяние, на което става свидетел, е и престъпление, а след това и какво наказание е предвидено за това престъпление, за да прецени дали бездействието му би било престъпно. Прилагателното „очевидно“ не допринася за разрешаването на проблема, тъй като това, което за някого е очевидно, за другото може и да не е. От друга страна, физическото лице, което непосредствено възприема извършването на престъпление, трябва да направи преценка дали да противодейства на последното и съответно каква е опасността за същото това физическо лице (или евентуално затруднението му), докато нападението не е прекратено (а периодът между започването и прекратяването на нападението може и да е доста кратък). На последно място, може да се постави въпросът дали инкриминирането на бездействието на физическото лице, което не е попречило на извършването на очевидно тежко престъпление, отговаря на теоретично-нормативния модел за целите на наказанието в българското наказателно право (включително и по отношение на размера на предвиденото в чл. 322 НК наказание)⁶. Горните разсъждения обаче имат само наказател-

⁴ Изрично неизбежната отбрана е определена като субективно право, но за целите на наказателното право, в Постановление № 12 от 29.XI.1973 г. по н. д. № 11/73 г., Пленум на ВС. Като субективно право я определят и Румен Марков, вж. Марков, Р. (2022). *Наказателно право на Република България. Обща част*. София: Сиела, 227, и Димитър Михайлов, вж. Михайлов, Д. (2007). *Проблеми на наказателното право. Обща част*. София: Сиела, 306.

⁵ За разделението на правните норми на заповядващи, забраняващи и овластяващи според правно-логическото им съдържание и последиците, които законодателят цели да предизвика с тях в правния свят, вж. Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I*. София: Софи-Р, 221–225; Джеров, А. (1994). *Гражданско право. Обща част. Книга първа*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 83–84; Павлова, М. (2002). *Гражданско право. Обща част*. София: Софи-Р, 114–115.

⁶ За теоретично-нормативния модел за целите на наказанието в българското наказателно право вж.

ноправно значение, поради което излизат извън обхвата на настоящото изследване. В гражданското законодателство не съществува задължение за упражняване на възможността за извършване на защитни действия срещу нападателя.

Призната от закона възможност

Това не е просто възможност, а е такава, която е призната от закона в изрични правни разпоредби. Неизбежната отбрана е уредена изрично в чл. 12, ал. 1 НК, а към нея препраща и разпоредбата на чл. 46, ал. 1 ЗЗД. Затова неизбежната отбрана е една правна възможност, а не чисто фактическа (и съответно правно безразлична) възможност. Правото свързва с упражняването на тази възможност определени правни последици, тъй като законодателят е преценил, че с упражняването ѝ се защитават достатъчно значими интереси, поради което и тази възможност се нуждае от законова уредба.

Гарантирана от закона възможност

Освен че е призната от закона възможност, неизбежната отбрана е и гарантирана от него. Това означава, че упражняването на възможността не е свързано с неблагоприятни последици за лицето, на което законът я предоставя. Законодателят изключва изрично наказателната отговорност с разпоредбата на чл. 12, ал. 1 НК, а гражданската – с разпоредбата на чл. 46, ал. 1 ЗЗД. Така лицето, на което е предоставена правната възможност, може да я упражни без притеснения, че поведението му ще бъде санкционирано от правото, т.е. че ще претърпи неблагоприятни правни последици в резултат от упражняването на възможността. По този начин лицето бива стимулирано да упражнява признатата от закона възможност за неизбежна отбрана, тъй като упражняването ѝ е гарантирано с липсата на негативни правни последици за отбранителя.

Възможност за определено поведение

Неизбежната отбрана е призната и гарантирана от закона възможност за определено поведение. Всъщност поведението е определено само с родовите си белези – насоченост (към преустановяване на вече започналото и все още непрекратено нападение) и резултат (причиняването на вреди на нападателя). Конкретните действия, в които се изразява неизбежната отбрана, не са изброени от законодателя. Този законодателен подход е оправдан, тъй като отбраната трябва да съответства на нападението – в зависимост от начина, по който се извършва последното, отбранителят ще прецени как най-ефективно да му противодейства, както и какви вреди да причини на нападателя. Отбраната не може да не бъде съобразена с нападението, което от своя страна също може да има различни проявни форми. Така неизбежната отбрана може да се изразява в нанасянето на удар на нападателя, но този удар може да е в главата, в тялото, в крака или ръката, може да бъде нанесен с ръка, с нож, с бухалка, камък и т.н., а отбранителят може и да простреля нападателя. Тъй като житейските хипотези не могат да бъдат обхванати казуистично от законодателя, то и определянето на поведението, което може да осъществи законосъобразно отбранителят, чрез насочеността и резултата, е оправдано.

Може да възникне въпросът дали в разпоредбата на чл. 12, ал. 1 НК се обхващат всички възможни вреди, познати на гражданското право: имуществени – загуби и пропуснати ползи, и неимуществени – болки и страдания. Няма нито житейска, нито правна логика за отрицателен отговор на този въпрос. От една страна, в разпоредбата на чл. 46, ал. 1 ЗЗД не се провежда разграничение между различните видове вреди, поради което може да се прие-

Манолова, М. (2022). *Защо наказваме? Теоретично-нормативният модел за целите на наказанието в българското наказателно право*. София: Сиела, 133–140.

ме, че законодателят е имал предвид всички възможни вреди, познати на гражданското право. От друга страна, в разпоредбата на чл. 12, ал. 1 НК също липсва такова разграничение, а и в наказателното право не е налице разбиране за понятието „вреди“, което да се отличава от това в гражданското право. Както посочва Александър Стойнов, изразите „общественоопасни последици“, „престъпен резултат“ и „вредни последици“ в Наказателния кодекс обозначават различни форми на увреждане на обекта или на поставянето му в опасност, а терминът „вреда“ има по-тясно съдържание и с него се обозначава само реалното увреждане (всяко) на обекта⁷. Би било нелогично да се изключи отговорността на отбранителя само за конкретен вид вреди, тъй като при осъществяването на защитните действия на нападателя могат да бъдат причинени както имуществени, така и неимуществени вреди (във всичките им подвидове). Неизбежната отбрана е станала необходима именно поради противоправното поведение на нападателя. Ако се приеме изключването на някои от вредите от обхвата на чл. 46, ал. 1 ЗЗД, то нападателят би следвало да има право на обезщетение за непозволено увреждане за тези вреди. Но така би се стигнало до положението, в което нападателят черпи права от собственото си противоправно поведение⁸ (хем е извършил нападението, хем има право на обезщетение за някои от вредите, които са му причинени при отблъскването на нападението). Този извод противоречи на гражданскоправния принцип на справедливостта и не може да бъде подкрепен. Затова може да се направи изводът, че на нападателя могат да бъдат причинени всякакви вреди, без законодателят да ги разграничава и ограничава според вида им, а отбранителят не носи гражданска отговорност за нито един от видовете вреди.

Защита на определен интерес

Освен че е призната и гарантирана от закона възможност за определено поведение, неизбежната отбрана защитава конкретен интерес. Този интерес може да е на отбранителя, но може и да е на трето физическо или юридическо лице или на държавата. Може да се изразява в преустановяване на накърняването на субективно право, когато такова вече е започнало, но може да се състои в действия по предотвратяване на негативното въздействие върху това право (когато последното само е застрашено). Поставя се въпросът дали ако няма посегателство срещу субективно право, ще се дължи обезщетение за вреди, тъй като гражданското право предоставя по принцип защита на субективни права⁹. Вярно е, че гражданското право най-често защитава субективни права, но не винаги – в някои случаи предоставя защита дори и на фактически отношения като владението например¹⁰. Всъщност чл. 46, ал. 1 ЗЗД не се интересува от обстоятелството какъв е обектът на защитата. Обектът на защитата е очертан в чл. 12, ал. 1 НК, към който и препраща разпоредбата на чл. 46, ал. 1 ЗЗД. Затова, независимо кой е обектът на нападението и съответно на защитата, ако е налице неизбежна отбрана по смисъла на чл. 12, ал. 1 НК, няма да възникне гражданскоправна отговорност за вреди. Може да се обобщи, че с неизбежната отбрана се защитава интересът да

⁷ Стойнов, А. (2019). *Наказателно право. Обща част*. София: Сиела, 206.

⁸ А този резултат би бил обществено неприемлив и би противоречал на добрите нрави, поради което и би се стигнало до противоречие с основния гражданскоправен принцип на справедливостта. Както посочва Витали Таджер: „неморално е да се черпят права от свои неправомерни деяния (Nemo auditor suam turpitudinem allegans)“, вж. Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял II*. София: Софи-Р, 494.

⁹ Павлова, М. Цит. съч., 194–195.

¹⁰ Таджер, В. (1991). *Владение*. София: Софи-Р, 37–44.

се запази фактическото положение такова, каквото е било преди нападението (или съответно да се възстанови, ако вече е започнало изменението му).

Обобщение

Може да се направи следното обобщение за неизбежната отбрана от гледна точка на гражданското право: тя е призната и гарантирана от закона възможност едно лице да има (да осъществи) определено поведение с оглед защитата на определен интерес. Осъществяването на това поведение (реализирането на възможността) има не само наказателноправни, но и гражданскоправни последици, състоящи се в изключването на отговорността за непозволено увреждане, макар и да са причинени вреди на трето лице. Следователно са налице всички признаци на гражданско субективно право¹¹, поради което може да се направи изводът, че неизбежната отбрана е именно такова право.

III. Неизбежната отбрана като вид субективно право

След като беше направено заключението, че неизбежната отбрана е субективно гражданско право, става възможно и видовото му определяне, като се използват най-разпространените (и утвърдени във времето) класификации, които правната доктрина е изработила. Следва да се подчертае, че правото на неизбежна отбрана не е единствено гражданско субективно право, тъй като упражняването му има и наказателноправни последици. Затова може да се каже, че това субективно право има смесен отраслов характер или че има многоотраслова принадлежност. За целите на настоящото изследване обаче интерес представлява пълното му охарактеризиране от гражданскоправна гледна точка.

Притезателно или непритезателно

В зависимост от естеството на правната възможност, която предоставят на своя носител, гражданските субективни права се делят на притезателни и на непритезателни¹². При притезателните субективни права носителят на правото може да изисква от друг, насрещно задължен, правен субект осъществяването на определено поведение, за да бъде удовлетворен интересът, с оглед на който правото съществува и бива упражнено. При непритезателните права няма насрещно задължено лице, тъй като носителят на правото може да удовлетвори интереса чрез упражняването на субективното си право, без да му е нужно съдействието на друго лице. Дори когато се предизвиква правна промяна в чужда правна сфера при упражняването на субективното право, субектът, за когото настъпва тази промяна, няма задължение да я търпи – тя просто настъпва за него, без той да може да ѝ противодейства по някакъв начин. Както посочва Иван Русчев, при потестативните права (като подвид на непритезателните) „задължение да търпи промяната в правната си сфера“ не съществува за насрещната страна по правоотношението. По силата на закона тя само е обвързана от правните последици, които настъпват в резултат от едностранното законосъобразно поведение на носителя на различно от притезанието правомощие – на преобразуващата възможност, която изчерпва съдържанието на потестативните права. Не е налице обаче за-

¹¹ За определения на гражданското субективно право в този или сходен смисъл вж. Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I...*, 359; Джеров, А. Цит. съч., 294; Павлова, М. Цит. съч., 173; Рачев, Ф. (2001). *Гражданско право. С образци на писмени защиты*. София: Университетско издателство „Стопанство“, 144.

¹² Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I...*, 370–371; Боянов, Г. (2011). *Основи на гражданското право. Нова редакция – Гергана Боянова*. София: Авалон Пбблишинг, 43; Джеров, А. Цит. съч., 304; Павлова, М. Цит. съч., 182–184.

дължение „да претърпи“ (*pati*), тъй като упражняването на потестативните права не е поставено в зависимост от поведението на така наречената „задължена“ страна¹³. Непритезателните субективни права, които предизвикват правна промяна в чужда правна сфера, се наричат потестативни, или преобразуващи¹⁴. Правото на неизбежна отбрана се упражнява от отбранителя срещу конкретен правен субект – нападателя. На пръв поглед може би изглежда, че е необходимо съдействието на нападателя – да прекрати нападението, за да бъде удовлетворен интересът, заради който бива упражнено правото на неизбежна отбрана. Това виждане обаче е неправилно. За нападателя не възниква задължението да прекрати нападението. Това задължение е възникнало още със започването на нападението, тъй като последното е противоправно поведение. Заедно с това задължение е възникнало и правото на неизбежна отбрана за всички останали физически лица. Затова може да се каже, че нападението е правопораждащ юридически факт, от който възникват както задължението на нападателя да прекрати нападението, така и субективното право на неизбежна отбрана, които право и задължение не са в корелативна връзка, а съществуват независимо едно от друго. Правото на неизбежна отбрана включва в съдържанието си възможността да се причинят вреди на нападателя в рамките на необходимите предели, за да се прекрати нападението. Съдействието на нападателя, за да му бъдат причинени вреди, не е необходимо (той по всяка вероятност и не желае такива да му бъдат причинени). Не възниква и задължение за него да търпи вредите¹⁵. Той няма избор. Ако му бъдат причинени, няма как да не ги търпи, тъй като те са станали факт от действителността. Разбира се, може да прекрати нападението, за да не му бъдат причинявани повече вреди, каквото е и желанието на законодателя, с оглед на което е установил правото на неизбежна отбрана. Това обаче няма значение за причинените му вече вреди. Самото съдържание на субективното право се изчерпва с причиняването на вреди на нападателя в определени предели. За упражняването му не е необходимо съдействието нито на нападателя, нито на което и да било трето лице. Затова субективното право на неизбежна отбрана е непритезателно. Нещо повече, с него се предизвиква промяна в правната сфера на друго лице, тъй като се причиняват вреди на нападателя. Това означава, че се накърняват негови имуществени и/или неимуществени права. Могат да му бъдат причинени както имуществени (загуби и пропуснати ползи), така и неимуществени (болки и страдания) вреди. В резултат на упражняването на правото на неизбежна отбрана може да бъде засегната телесната му неприкосновеност. Може да му се наложи да направи разnosки за болнично лечение, за лекарствени средства и др., с което ще намалее имуществото му (имуществени вреди – загуби), а едновременно с това да му бъдат причинени неприятни физиологични усещания от счупването, навяхването, наръгването, прострелването и т.н. (неимуществени вреди – болки). Биват негативно засегнати субективни права на нападателя, но правомерно – при упражняването на субективното право на неизбежна отбрана. Затова може да се каже, че субективното право на неизбежна отбрана е призната и гарантирана от закона възможност едно лице (отбранител) да има (да осъществи) определено поведение, с което едностранно причинява промяна в чужда (на нападателя) правна сфера, изразяваща се в накърняване на субективни права на нападателя. С други думи, правото на неизбежна отбрана е непритезателно и по-специално потестативно (или преобразуващо) субективно право.

¹³ Русчев, И. (2009). Притезателното субективно право. Претенцията, притезанието и правото на иск. В: *Сборник в памет на проф. д-р Живко Сталев*. София: Сиби, 279. Обратното виждане застъпва Витали Таджер в Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I...*, 370.

¹⁴ Павлова, М. Цит. съч., 183, 196–197.

¹⁵ Обратното виждане застъпва Румен Марков в Марков, Р. Цит. съч., 227.

Просто или сложно

В зависимост от броя на възможностите за поведение (правомощията), които субективното право предоставя на своя носител, могат да бъдат разграничени прости и сложни субективни права¹⁶. Субективното право на неизбежна отбрана предоставя на носителя си възможността да извърши собствено увреждащо нападателно поведение, за да прекрати нападението. Възможността е само една. Може да се направи възражението, че всъщност в това субективно право се включват две възможности – да се отблъсне нападението и да се причинят вреди на нападателя. Следва да се подчертае, че неизбежната отбрана е по дефиниция увреждащо поведение, т.е. упражняването на правото на неизбежна отбрана е по необходимост свързано с причиняването на вреди на нападателя. Затова правото на неизбежна отбрана действително включва възможността да се осъществи собствено поведение, което да цели отблъскването на нападението, но това поведение трябва да е увреждащо, за да е налице упражняване на правото на неизбежна отбрана. Иначе казано, увреждащото действие е само характеристика на отбранителното поведение, а не самостоятелно правомощие. Може да се заключи, че субективното право на неизбежна отбрана е просто, тъй като включва в съдържанието си само възможността на своя носител да има собствено увреждащо нападателно поведение, насочено към прекратяване на нападението.

Прехвърлимо или непрехвърлимо

В гражданскоправната доктрина се провежда разграничението на субективните права според възможността да променят носителя си на прехвърлими и непрехвърлими¹⁷. Субективното право на неизбежна отбрана възниква със започването на нападението за всяко физическо лице, различно от нападателя. Щом като е възникнало за всяко физическо лице, то няма смисъл физическото лице да може да го прехвърли другиму – или защото другото физическо лице вече ще бъде носител на правото, или защото ще бъде самият нападател, а той няма и не може да има право на неизбежна отбрана срещу самия себе си (това би било право да си причини вреди, за да преустанови нападението, но той може да преустанови нападението винаги по своя воля). Субективното право не може да бъде прехвърлено и на някой от другите видове субекти на гражданското право – юридическите лица или държавата, защото те изобщо не могат да бъдат негови носители. Освен това може да се помисли и дали субективното право на неизбежна отбрана не е строго лично право, тъй като само от волята на потенциалния отбранител зависи дали да го упражни, или да се въздържа от упражняването му (може да не желае да се конфронтира с нападателя, тъй като последният е много опасен), както и по какъв начин да го упражни (с юмрук, нож, пистолет, моторно превозно средство и т.н.). Горните разсъждения налагат извода, че неизбежната отбрана е непрехвърлимо субективно право.

Главно или акцесорно

Главните субективни права възникват и могат да съществуват самостоятелно, а акцесорните възникват само ако са налице други субективни права – главните. След възникването си акцесорните субективни права имат относително самостоятелно съществуване (могат да продължат да съществуват и след като главното право прекрати съществуване-

¹⁶ Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I...*, 371–374; Боянов, Г. (2011). *Основи на гражданското право...*, 43–44; Джеров, А. Цит. съч., 305; Павлова, М. Цит. съч., 184–187.

¹⁷ Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I...*, 374–375; Боянов, Г. (2011). *Основи на гражданското право...*, 44; Александър Джеров ги нарича „прехвърляеми“ и „непрехвърляеми“. Вж. Джеров, А. Цит. съч., 304–305; Павлова, М. Цит. съч., 188.

то си – например правото да се получи вече изтекла лихва може да съществува и след като е платена цялата главница; погасителната давност за двата вида права може да е различна и да изтече в различен момент). За да се говори за главно и акцесорно право обаче, трябва да са налице поне две субективни права. За „главност“ и „акцесорност“ става дума, когато се установява определено отношение между две или повече субективни права. Взето само за себе си, субективното право не е нито главно, нито акцесорно. Така например правото на вземане за определена сума не е нито главно, нито акцесорно. Но ако е право на вземане за несвоевременно върната парична сума (било неустойка, било договорна или законна лихва), то би било акцесорно по отношение на главното вземане за същата тази парична сума. Субективното право на неизбежна отбрана не е по необходимост свързано с друго субективно право. То възниква и може да бъде упражнено самостоятелно.

Делимо или неделимо

В правната доктрина е прието делението на субективните права на делими и неделими според техния обект¹⁸. Ако последният може да бъде реално разделен на части, които да имат самостоятелно икономическо значение и да бъдат използвани по предназначение, субективното право е делимо. В противен случай – то е неделимо. Може би по-правилно е да се говори за реално поделяемо право (и съответно за реално неподеляемо право), тъй като дори обектът да е неподеляем в реални части, върху него може да възникне дялова съсобственост (съпритежание) в идеални части. Делбата и в двата случая би била допустима, но би била извършена по различни начини. Субективното право на неизбежна отбрана не може да се раздели нито в реални, нито в идеални части. Предметът на това субективно право е собственото поведение на отбранителя. Съмнително е дали тази класификация изобщо е приложима към човешко поведение, което няма за предмет парична (или друга родово определена) престация, а още по-съмнително е, когато става въпрос за собствено поведение на носителя на правото. Правото на неизбежна отбрана има за носител всяко физическо лице, различно от нападателя. От една страна, съпритежанието е невъзможно поради причините, изтъкнати при разглеждането на правото като непрехвърлимо (всички физически лица и без това вече са носители, така че не им трябва никаква част от чуждото право, а нападателят няма интерес да бъде носител на това право). От друга страна, естеството на правото изключва реалното му разделяне, както и разделянето му в идеални части (не съществува правен субект, с който да се подели правото, тъй като всички възможни носители на правото го притежават в пълен обем). Ако все пак се приеме, че разделянето на субективните права на делими и неделими намира приложение и по отношение на неизбежната отбрана, то това субективно право следва да се определи като неделимо.

Абсолютно или относително

Някои автори считат, че делението на субективните права на абсолютни и относителни се отнася до притежателните субективни права¹⁹. При абсолютните субективни права кръ-

¹⁸ Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I...*, 376–377; Боянов, Г. (2011). *Основи на гражданското право...*, 45; Джеров, А. Цит. съч., 305–306; Павлова, М. Цит. съч., 189.

¹⁹ Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I...*, 380–381; Боянов, Г. (2011). *Основи на гражданското право...*, 46. Александър Джеров обаче посочва, че относителните субективни права са отправени срещу конкретно определени лица, на които може и да се възлага определена правна обвързаност (а не задължение), т.е. изглежда допуска относителните субективни права да бъдат и непритежателни. Вж. Джеров, А. Цит. съч., 301. Мария Павлова включва и преобразуващите (непритежателни) субективни права в кръга на относителните. Вж. Павлова, М. Цит. съч., 190. Филип Рачев също причислява преобразуващите права към относителните. Вж. Рачев, Ф. Цит. съч., 158.

гът на правно задължените лица не е определен. Обикновено при тях се дължи бездействие и всички правни субекти с изключение на носителя на субективното право са правно задължени. При относителните субективни права само конкретен субект (или субекти) имат задължение към носителя на субективното право. Правото на неизбежна отбрана е непритезателно, потестативно право, което може да бъде упражнено само спрямо конкретен субект – нападателя. Особеността е, че всяко физическо лице може да го упражни спрямо него, тъй като всички останали физически лица са носители на това право. Докато при абсолютните субективни права носителят им може да ги упражнява спрямо всички останали правни субекти, при правото на неизбежна отбрана последното може да бъде упражнено от всички физически лица (с изключение на нападателя) спрямо нападателя. Субективното право на неизбежна отбрана има за цел преустановяване на нападението, а начинът за това е чрез причиняване на вреди на нападателя. Затова единствено личността или имуществото на последния могат да бъдат увредени. Следва отново да се подчертае, че нападателят не е правно задължено лице – за него не възниква задължение да търпи увреждането. Той е правно обвързано лице – правната промяна, изразяваща се в накърняване на негови имуществени или неимуществени права, настъпва независимо от волята му. Ако се приеме, че разграничението на субективните права на абсолютни и относителни е приложимо и за непритезателните права²⁰, то правото на неизбежна отбрана е относително субективно право.

Имуществено или неимуществено

Следващото деление на субективните права е според обстоятелството дали имат обективна парична стойност. Обективна е както данъчната им оценка, така и пазарната им цена, а също и застрахователната им стойност. Правото на неизбежна отбрана е възможността да се причинят вреди на нападателя. Тези вреди могат да бъдат оценени парично чак след като бъдат причинени. Освен това на едно и също нападение може да бъде противодействано по различни начини и съответно причинените вреди няма да бъдат едни и същи. Вярно е, че вредите трябва да бъдат в необходимите предели, но до тази горна граница в обема на правото то може да бъде упражнено с всички средства и способности, които отбранителят желае да използва. Освен това причинените вреди могат да бъдат (и често са) неимуществени, което означава, че нямат точен стойностен измерител, а се определят от съда по справедливост (чл. 52 ЗЗД), т.е. накърняват се неимуществени права на нападателя. Те също могат да варират в широки граници. Например А напада Б с нож на улицата. Г решава да се притече на помощ на Б. Г може да удари с юмрук А в носа, след което да му вземе ножа. Г може да удари с бухалка А в главата, в крака, в ръката, може да му причини счупване, навяхване, а дори и смърт. Г също така може и да извади огнестрелно оръжие и да простреля А в ръката, в крака, в главата, в корема и т.н. Очевидно е, че причинените от Г на А вреди могат да варират от лека телесна повреда до смърт. Отделен е въпросът дали са превишени необходимите предели на неизбежната отбрана, но дори и до тази горна граница в обема на субективното право е видно, че няма единен обективен паричен измерител на субективното право на неизбежна отбрана. Затова и правото на неизбежна отбрана не следва да се отъждествява или остойностява с евентуалните или максимално допустимите вреди, които могат да бъдат причинени на нападателя (те не могат да бъдат стойностно изчислени), и има неимуществен характер²¹.

²⁰ Както вече бе посочено, Александър Джеров, изглежда, приема, че относителните субективни права се делят на притезателни и непритезателни, а Мария Павлова и Филип Рачев направо причисляват непритезателните субективни права към относителните.

²¹ Разбира се, ако се приеме, че това деление изобщо е приложимо по отношение на непритезателните субективни права. Витали Таджер приема, че е приложимо само към притезателните, макар че при него

Ограничено от закона или от естеството на правото

Макар че тази класификация на субективните права не се извежда в правната литература, за разглежданото субективно право тя има значение. За много субективни права законодателят не формулира ограничения в техния обем изрично в правна разпоредба. Те се подразбират и затова е ненужно да бъдат закрепени в закона. Например правото на собственост с трите си правомощия (владение, ползване и разпореждане) се простира само върху съответната движима или недвижима вещ, макар че това не е изрично посочено в Закона за собствеността²². Собственикът притежава и трите правомощия в пълен обем (стига, разбира се, да не е учредено някое ограничено вещно право върху вещта). Вярно е, че раздел V от ЗС е озаглавен „Ограничения на собствеността“, но се има предвид ограничения пред упражняването на правото на собственост в определени случаи, а не в обема на самото право²³. Има и права, които по естеството си не могат да бъдат ограничени, например правото на живот, на чест, достойнство и добро име и т.н. Субективното право на неизбежна отбрана обаче е ограничено по обем и по време с изрична разпоредба на законодателя – същата, която урежда възникването му. То съществува само в рамките на необходимите предели и само докато продължава нападението. Ако бъдат превишени пределите на неизбежната отбрана или надхвърлени времевите ограничения за съществуването му, самото субективно право се прекратява, т.е. няма да е налице превратното му упражняване, а най-често деликт. Затова при превишаване пределите на неизбежната отбрана ще се носи гражданска (и наказателна) отговорност (освен ако на някое друго основание такава не възниква). Може да се направи изводът, че субективното право на неизбежна отбрана е изрично ограничено по време и обем от закона.

IV. Заключение

От гореизложените разсъждения може да се направи следното заключение: субективното право на неизбежна отбрана може да се определи като непритезателно, потестативно (преобразуващо), просто, непрехвърлимо, самостоятелно, неделимо, относително, неимуществено и ограничено от закона по време и обем гражданско субективно право.

Библиография

Боянов, Г. (2004). *Вещно право*. София: Авалон.

Боянов, Г. (2011). *Основи на гражданското право. Нова редакция – Гергана Боянова*. София: Авалон Пбблишинг.

Джеров, А. (1994). *Гражданско право. Обща част. Книга първа*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

разграничението е на имуществени и лични субективни права, вж. Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I...*, 381–382. Мария Павлова не разглежда делението на субективните права на имуществени и неимуществени като приложимо само спрямо притезателните субективни права, вж. Павлова, М. Цит. съч., 187–188.

²² По-нататък ЗС, обн. ДВ, бр. изв. 92 от 16.11.1951 г., в сила от 17.12.1951 г., последно допълнение ДВ, бр. 18 от 28.02.2020 г.

²³ Боянов, Г. (2004). *Вещно право*. София: Авалон, 102–103.

Манолова, М. (2022). *Защо наказваме? Теоретично-нормативният модел за целите на наказанието в българското наказателно право*. София: Сиела.

Марков, Р. (2022). *Наказателно право на Република България. Обща част*. София: Сиела.

Михайлов, Д. (2007). *Проблеми на наказателното право. Обща част*. София: Сиела.

Павлова, М. (2002). *Гражданско право. Обща част*. София: Софи-Р.

Рачев, Ф. (2001). *Гражданско право. С образци на писмени защиты*. София: Университетско издателство „Стопанство“.

Русчев, И. (2009). Притезателното субективно право. Претенцията, притезанието и правото на иск. В: *Сборник в памет на проф. д-р Живко Сталев*. София: Сиби, 275–292.

Стойнов, А. (2019). *Наказателно право. Обща част*. София: Сиела.

Таджер, В. (1991). *Владение*. София: Софи-Р.

Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I*. София: Софи-Р.

Таджер, В. (2001). *Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял II*. София: Софи-Р.

JUSTIFIABLE DEFENSE AS A CIVIL RIGHT

Vladislav Datsov²⁴

Abstract: The current article focuses on the matter of the Civil Law characteristics of justifiable defense, the latter being mainly the subject of Criminal Law researches. Its regulatory framework, which is placed in art. 12 of the Criminal Code of the Republic of Bulgaria, provides its principal features which are discussed from the point of view of Civ-

il Law, in order to find out whether justifiable defense is a civil right. Then, established classifications of the types of civil rights are used so that a complete legal specificity of justifiable defense for the purposes of Civil Law can be achieved.

Keywords: justifiable defense, civil right, characteristics

²⁴ Assistant Professor Ph.D., Private Law Department, Faculty of Law, University of National and World Economy, e-mail: vladislav.datsov@unwe.bg.